

РОСІЙСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ: ІСТОРИЧНА СУТНІСТЬ ФІКТИВНИХ ЗАСАД

Для сучасного світу методи діяльності російської влади є такими, що йдуть у розріз із загальноприйнятими принципами міжнародних відносин та уявленнями про повагу держав одна до одної. Річ у тім, що сама по собі сутність російської державності суттєво відрізняється від своїх аналогів в інших країнах. На відміну від них, принципи здійснення владних функцій та зовнішньої політики кремлівською верхівкою сформувалися досить давно і не зазнавали суттєвих змін з плином часу. Основною формою втілення стратегії зовнішньої політики для росіян завжди була і залишається експансія.

Загалом існування державності на теренах України мало місце ще з часів киммерійців, а вже за доби Великого розселення слов'ян у V–VII ст. відбулося становлення першої української держави з етнічною основою – Київської Русі. Істотно, що з 1132 р. в історії давньоруської держави розпочався період її феодальної роздробленості, який у результаті призвів до її поступового розпаду. **Лише в 1147 р. була заснована Москва як торгове поселення**, однак за пізніших часів монгольського панування вона стала набирати політичної ваги. На кінець же XV ст. місцеві правителі проголосили себе єдиними «претендентами» на всю давньоруську спадщину і «збирачами» територій під егідою Московського князівства як « правонаступника» Києва. Якраз у той час і зародилися ті риси загарбницької зовнішньої політики Московії, котрі на сьогодні називаються російським фактором, і саме тоді вони й почали створювати загрози для існування інших самостійних держав, у тому числі й Київського князівства.

Базисом для формування засад російської ідеології стали концепція **«Москва – Третій Рим»**, православ'я та ідеї єдиного православного світу, а також панславізм, що склався на рубежі XVIII–XIX ст. Очевидно, що витoki сучасної концепції «русского мира» сформувалися цілком поза межами Московського князівства і являли собою викривлення окремих аспектів, на яких базувалася візантійська державність. Поряд із цим, засоби їх впровадження в державну практику Московії були повністю запозичені від Монгольської імперії та Золотої Орди. Подібно до того, як Чингісхан наділяв себе похідною від бога вищою силою на землі, московський правитель був

проголошений намісником Бога, що означало схвалення всіх його дій. Разом з тим, передбачена зводом законів під назвою «Яса» жорстка система централізації через залякування і послух була втілена при формуванні боярської верхівки як опори царської влади. Відтак, концепція «русского мира» як основа для міфу про московську «національну ідею» сформувалася штучно і не може мати нічого спільного з державницькими традиціями.

Використання слова «росія» в офіційному іменуванні держави почалося лише з 1721 р., коли цар Петро I за Ніштадтським мирним договором зі Швецією був проголошений «Імператором Всеросійським». Відповідно, і за його державою закріпилася назва Російської імперії. Однак нею були успадковані всі ідеологічні та організаційні засади побудови і функціонування державного механізму, зокрема і в частині зовнішньої політики, що мали місце за часів Московського князівства, а потім і Московського царства. У зв'язку з цим часом початку формування основ російської державницької концепції слід вважати 1327 р., коли Іван III Калита одержав ярлик на самостійне князювання від золотоординського хана Тохтамиша. Істотно, що зовнішня політика цього князя, базована на допомозі Золотій Орді у збиранні данини з руських князівств, за методами реалізації мало чим відрізнялася від тієї, яка проводилася Московією на подальших етапах існування, у тому числі і в сучасності.

Аналіз історії становлення ідеології російського експансіонізму дозволяє виділити основні постулати, на яких вона базується:

1. **Несприйняття** Москвою загальноєвропейської системи цінностей, **протиставлення** своєї ідеології всьому світу.
2. Завоювання як **сенс існування** російської держави.
3. Усі завоювання трактуються як **захист кордонів держави** та як усунення вогнищ потенційних загроз її безпечному існуванню, що, безперечно, стає священним обов'язком для всіх росіян.
4. **Нелегітимність** самої природи владного режиму Росії і засобів його діяльності врівноважується всебічним придушенням проявів альтернативних до офіційної державницької ідеології позицій.
5. **Нівелювання** будь-яких проявів національно-культурного розвитку населення підкорюваних територій.
6. Здійснення експансії переважно у **прихованих формах** на завершальній стадії підкорення конкретної території або для посилення результативності застосування прихованих форм.
7. Бажаним є **здійснення експансії «чужими руками»** – за рахунок самого ж населення території, що підлягає підкоренню, або третьої сторони, яка також зацікавлена в загарбанні цієї території. У такий спосіб експансія здійснюється за умов мінімальних матеріальних, людських та інших витрат.
8. Ретельне планування і **тривала підготовка до проведення експансії**. Підготовка включає, з одного боку, нейтралізацію конкурентів та мінімізацію реакції міжнародної спільноти на здійснення експансії, а з іншого – значну попередню роботу з населенням території, що становить стратегічний для росіян інтерес.
9. Супроводження процесу експансії на різних етапах всебічною **пропагандистською роботою**, спрямованою, насамперед, на населення

територій, що підлягають захопленню. Ця пропаганда базується на поширенні гасел російської державницької ідеології, підкріплюваних, головним чином, численними фальсифікаціями фактів історичного минулого, деклараціями щодо удаваних мотивів російської «допомоги» відповідним територіям, а також псевдопатріотичними гаслами, спрямованими на збурення населення цих територій та їх участь у воєнних діях, спровокованих і нав'язаних Росією.

10. Досягнення стратегічних цілей робить можливим тимчасовий відступ від генеральної лінії геополітичного курсу, іноді навіть часткову відмову від основних ідеологем. Практично одразу ж по досягненні відповідної цілі неминуче розпочинається згортання таких ліберальних тенденцій. Швидкість такого згортання індивідуальна для кожного випадку і обумовлюється конкретними цілями та обставинами.

11. Окремі ліберальні заходи містять у собі явний чи прихований елемент русифікації. До таких кроків росіяни вдаються тоді, коли ситуація може загостритись і попередні експансіоністські здобутки цілком імовірно перебувають під загрозою втрати.

Для розуміння особливостей становлення російської державної ідеології важливо враховувати сутність цього державного утворення. Американські політологи Тіллі і Еванс розробили концепцію *«держави-грабіжника»*, виходячи з узагальнення досвіду існування західноєвропейських феодальних держав. Відповідно до цієї концепції, механізм середньовічної держави Західної Європи може бути співвіднесений зі структурою і сутністю організованої злочинної групи. На чолі держави стояла панівна еліта, яка прагнула отримати в своє розпорядження якомога більшу кількість ресурсів. Ці ресурси, використання яких передбачалося в інтересах правлячої еліти, вилучалися у підвладних їй непривілейованих верств суспільства. Відповідно, як стверджують автори цієї концепції, верховним правителем держави ставала особа, яка мала накопичений досвід організації насильницьких дій з метою вилучення ресурсів у нижчих шарів суспільства. Очевидно, що «дворянська монархія» в Росії початку XVIII ст. підходить під опис вказаної концепції. Так, наприклад, у 1700 р. згідно з указом Петра I була встановлена державна монополія на торгівлю лікарськими рослинами: заготовлена сировина вилучалася у нижчих верств населення, а весь прибуток від її реалізації йшов у царську скарбницю. Ще одним яскравим прикладом у цьому контексті є царський указ «Про порядок спадкування рухомого і нерухомого майна» (березень 1714 р.), який приховано надавав дворянам право купувати в якості спадщини будь-яке майно незалежно від способу його набуття – у тому числі, і шляхом захоплення (що і відбувалося в подальшому на приєднаних до Росії територіях – у тому числі, українських).

Державний лад Російської імперії схожий з моделлю, описаною в концепції «держави-грабіжника». Аналіз історичного досвіду доводить, що ця ж концепція може бути застосована і для характеристики російського державного ладу в більш пізні періоди. У той же час, для більш ефективного використання цієї моделі в контексті аналізу російської зовнішньої політики (у тому числі, експансіоністської), вона потребує доповнення та конкретизації. По-перше, оскільки правлячі кола ставили за мету постійне стягування ресурсів для своїх цілей, то це призводило до *необхідності пошуку все нових і нових*

джерел цих ресурсів. При цьому мала бути можливість використання цих ресурсів за мінімальних витрат людських, часових і матеріальних ресурсів. По-друге, з метою забезпечення доступу до бажаних ресурсів, їх вилучення та використання передбачалася розробка і реалізація відповідних *стратегій*, що дають можливість оптимізувати необхідні зусилля. З цією метою, зокрема, правителі проводили особливу політику щодо залучення іноземних фахівців на російську службу. По-третє, утілення цих стратегій в масштабах держави *з необхідністю тягло за собою вчинення експансії* з метою привласнення ресурсних баз і встановлення свого контролю над ними.

Несамостійна за суттю московська державність, витоки якої являють собою в основному квінтесенцію основоположних засад монгольської та візантійської владних систем, може існувати лише за умов створення такого середовища, у якому виникали її базові постулати. Тому всі тенденції до економічної чи політичної модернізації, які є сприятливими для всіх інших країн світу, ніяк не узгоджуються з гарантіями безперешкодного розвитку російської держави. Ідеологія експансіонізму сягає корінням іще початкових етапів існування Московського царства, однак зорієнтованість на вразливу до інформаційно-психологічних впливів аудиторію забезпечила її стійкість на всіх етапах розвитку Росії від XV ст. і до сьогодні.

<https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3602008-rosijska-derzavnist-istoricna-sutnist-fiktivnih-zasad.html>